

Az ozsdolai kígyógyermek. Az országSZerte pusztító, de legjobban talán Háromszék megyét sújtó 1946. évi nagy szárazságot már májusban és júniusban szorongva figyelte a háromszéki székelység. Esőtlen április után májusban csak egyszer-kétszer hullott itt-ott pár cseppnyi jelentektelen eső. Június végén aztán Sepsibesenyőn gyorsan terjedt el az a csodálatos hír, hogy egy ozsdolai asszony kígyógyermeket szült a világra. A gyermek feje emberi fej volt, keze s lába azonban hiányzott, elvékonyuló hosszú csonka testét még nem emberbőr, hanem kígyóbőr fődte. Az ozsdolaiakat megrémítette a kígyógyermek születése. Egy katona odament, hogy a kígyógyermeket lelője. Amikor azonban puskáját reáemelte, a kígyógyermek tisztán érthető, hangos emberi hangon megszólalt: „Ne lőjeteK meg — kérte a katonát és a szobában egybegyűlteket, — mert nagy hírt mondok nektek. Az idén semmi sem fog teremni, de a jövő esztendőben olyan termés lesz, amilyen kétszáz esztendeje nem volt. De akkorra már nem lesz a világon senki, aki megegye.“

Honnan került e csodálatos történet és e szörnyű jóslat Sepsibesenyőre? Más faluból, vagy talán csak ott a faluban indult el útjára? És miért éppen Ozsdoláról költődött e népi hiedelem, hiszen Ozsdolán és környékén — értesülésem szerint — nem tudnak róla semmit? Olyan kérdések ezek, amelyekre nem tudok megfelelni. Népi hiedelmek könnyen születnek, de könnyen is halhatnak meg, nem mindeniknek hosszú az élete. Egyesek csak kis körökben terjednek el, s bár nagy utakat járhatnak be, elindulópontjuk és útjuknak vonala nem nyomozható ki, s csak ritkán kerülnek lejegyző tollára. Ennek az 1946. évi, sokáig emlékezetben megmaradó háromszéki nagy szárazságszülte népi hiedelemnek sem tudtam kideríteni vándorútját. De mégis megérdemli a lejegyzést, mert érdekes adatot szolgáltat a mai népi hiedelmekről való gyér tudásunkhoz.

Élőerdő, élőföld, közelőerdő, közelőföld. A kolozsmegyei Bodonkútról ismert *Élőerdő* (> mai N. Illeerdő) helynévről összegyűjtött levéltári adatai alapján Szabó T. Attila EM. 1945. 262—63 kimutatta, hogy az *elcerdo* köznévi összetétel előtagjában az *él*ni igének 'használni; utór; benützen' jelentése szerepel, s hogy „*élőerdő*nek az erdélyi régiségben a falu olyan közös erdejét nevezték, amelyet egyéni szükséglete szerint a falusiak közül bárki szabadon irthatott, használhatott.“

A bodonkúti *Élőerdő*re vonatkozó okleveles adatokból világosan megállapítható az *élőerdő* köznévknek 'a falu közös és szabad erdeje' jelentése, de ezekből az adatokból nem tűnik ki, hogy hogyan keletkezett a szónak ez a jelentése. Ugyanis az *élőerdő* köznévi összetétel előtagja, az *élő* igenév, a jelzett tárgy tulajdonosára vagy a cselekvő személyre nem mutat reá, hanem csak a cselekvés tárgyára, mégpedig szenvedő értelemben és a cselekvésnek rendes tárgyát jelölően; az *élőerdő* jelentése tehát: 'olyan erdő, melyet élnek, használnak' (vö.: *szántóföld*: 'olyan föld, melyet szántanak'). Az *élőerdő* köznévi jelentésében nem fejeződik ki az okleveles adatokból megállapítható az a fontos tulajdonjogi és használati meghatározás, hogy az *élőerdő*: 'közös és szabad erdő'. Csak magát a köznévi összetétel jelentését véve figyelembe, az *élőerdő* köznévi nemcsak köztulajdonban és közhasználatban, hanem magántulajdonban és egyéni használatban lévő 'élni, használni szokott erdő'-re is vonatkoztatható lenne. Az *élőerdő*vel azonos képzésű *előföld* köznévi magántulajdont jelölve fordul elő az 1494 körül írt Festetics-kódexben és az 1539-ben írt Kulcsár-kódexben: „*W elew feldenek yhoxy*.“ 'oves pascuae ejus'¹.

¹ Ebben és az alábbi idézetekben az egyes szavaknak *dült* vagy ritkított szedéssel való kiemeltetése tőlem származik.

A szerkesztő itt jegyzi meg, hogy e folyóirat 81—2. lapján közölt »Élő

* Szenci Molnár Albert meg éppen 'fundus, ager', tehát 'telek, földbirtok' jelentésben közli szótárában (NySz. *élő* címszó, 2. jel. a.). — Az *élőerdő* erdélyi régiségbeli jelentésének közölt szabatos értelmezése után nem lesz tehát fölösleges a köznévi jelentése eredetének további vizsgálata. Az alább felsorolt adatok közlésével most hozzá szeretnék járulni a mai nyelvhasználatból kivesszett *élőerdő* köznévi egykori használatának ismertetéséhez, s egyben 'közös és szabad erdő' jelentése eredetének tisztázásához.

A szatmármegyei Ecsed-vára tartományának I. Rákóczi György erdélyi fejedelem részére 1648-ban készült urbárium [Károlyi Okl. IV, 282 kk.] is világosan beszélő adatokat szolgáltat arra vonatkozólag, hogy milyen jelentésben használták ezidőben az *élőerdő* köznévet. Az urbárium a várhoz tartozó falvak mindenikében elősorolja, hogy hány *tilalmas-erdő* és hány *élőerdő* van a faluban. A szabad használatból eltiltott erdőt jelölő *tilalmas-erdő* köznével szemben élesen kidomborodik, hogy az erdők másik csoportjának jelölésére használt *élőerdő* köznévi a szabadon használható erdőket jelölte [Vö. i. h. 290 kk.].

Háromszék megyére vonatkozó levéltári adatokban az *élőerdő* és a vele azonos képzésű és hasonló jelentésű *előföld* köznévi csak a XVI. század utolsó harmadában fordul elő, de nem önmagában, hanem *közélerdő*, *közélföld* és *szabadelőföld* összetételben.

A *közélerdő* köznévi összetétel egy Kőröspatak és Középapja között régóta folyó pereskedés során 1580-ban kiadott tanúvallató parancsban,² a perben forgó erdő nevének utótagjaként szerepel. A tanúvallató parancs annak a kiderítésére rendeli el a tanúvallatást, hogy a mindkét falutól magának mondott „*Fekete köz élő erdő*“ vagy másképpen Kőröspatakfeje és Böfög nevű erdő („*cujusdam Sylvae Litigiosae, Fekete köz élő erdő vocatae... Sylvae praedictae Litigiosae Kőröspatak feje, et böfög*“) Kőröspatak és Középapja határai között fekszik-e és közösen használta-e eddig a két falu, vagy pedig csak egyik falu bírta és annak a határába tartozik. Bár a tanúvallomásokat s a pernek véget vető ítéletet nem ismerjük, a pereskedésre vonatkozó egyik korábbi adat³ alapján valószínűnek tartható, hogy a két falu egykor közösen használta ezt az erdőt, s az egyik falu határába sem tartozott, hanem valóban *közélerdő*, azaz a két falu közösen és szabadon használt *élő föld, élő ok* című cikk már ki volt szedve és be volt tördelve, mikor Árvay cikke beérkezett.

² A tanúvallató parancs tartalmi kivonata a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött kőröspataki gróf Kálnoki-család levéltára „Regesztrumok“ feliratú csomójában „Fasc. 53. Lit. AG.“ jelzet alatt lévő, 1751-ben készült regisztrumában. A tanúvallató parancs eredeti példánya is megvolt a Sz. N. M. lt.-ában, de nincs az egykori helyén, s ezért valószínű, hogy a Sz. N. M. Dunántúlra szállított anyagával együtt megsemmisült [vö.: EM. 1945. 320.]. Az eredeti példányból Bogáts Dénes 1929-ben már közölte a *Fekete közélerdő*, Kőröspatakfeje és Böfög erdőneveket [Bogáts Dénes, Háromszéki helynevek: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 52 kk. és kny.]; a Kőröspatakfeje és Böfög erdőnevet Sepsikőröspatak helynevei között [i. h. 67.], a *Fekete közélerdő* nevet ugyancsak 1580-ból, de tévesen Aldoboly helynevei között [i. h. 55.]. A tölem használt forrás csak nemrégén került a Sz. N. M. őrizetébe. A *Fekete közélerdő* helynév hitelességéhez tehát semmi kétség nem férhet.

³ A fentebb említett 1751. évi regesztrum egyik 1580. év előtti, de évszámot nem közlő perirat-kivonata *Fekete erdő* néven nevezi e peres erdőt, s azt közli róla, hogy Középapja, Nagybőlön, Szentgyörgy, Árkos és Kőröspatak határai között fekszik.

nálni szokott erdeje volt. 1580 után nincs többé adatunk e perben forgott *Fekete közélőerdő* vagy Kőröspatakefeje és Böfög nevű erdőkről.

A *közélőföld* és *szabadélőföld* köznévi összetételt egy 1583-ban Kézdivásárhelyen tartott tanúvallatás jegyzőkönyvének⁴ adatai szerint Kézdi- és Orbaiszékben meg Alesikban használták ezidőben 'közös és szabadon élt, azaz használt földterület' jelentésben. A szóbanforgó tanúvallatást Kézdivásárhely *Kászón rétje* nevű birtoka erőszakos elfoglalása ügyében tartották. Az adatok könnyebb megértéséhez szükséges tudnunk, hogy ez a *Kászón rétje* nevű hosszú völgy és a két felől hozzátartozó erdős hegység egykor a kézdiszéki, sőt a szomszédos alesiki lakosoknak is közös és szabadon használt területe volt. A terület felső felét Kászonszék határáig Báthori Kristóf fejedelem 1579-ben Kézdivásárhely városának adományozta,⁵ másik részét a kézdiszékiek közös és szabad használatában hagyta. Kézdivásárhely birtokba-iktatásának azonban a kézdiszéki, Szentlélek és Kiskászón falu, sőt Kászonszék is ellene mondott, 1582-ben pedig a nemrégben Szentléleken és Kiskászónban fejedelmi részjóságot nyert Károlyi István az egész *Kászón rétyjét* a maga részére önkényesen elfoglalta.⁶ Kézdivásárhely panaszára a fejedelem rendeletéből 1583. július 14- és 15-én a *Kászón rétyjén* tartott helyszíni tanúvallatáskor 298 tanút hallgattak ki. A perben forgó hely egykori tulajdonjogára és használatára vonatkozólag a tanúk a következőképpen vallottak: Kasza Balázs 32 esztendő felterjai jobbágy így vall: „Twdom aszt hogy *keoz eleo feold* volt az Kaszon rety mynd egész Kezdyeknek.“ — Babos Ferenc 50 esztendő nemes ember: „Twdom eszt hogy egész Kyzdy szeknek *szabad eleo feolde* volt ez peres feold, mynt Szentleleknek es Kys Kaszonnak s mynd Vasarhelnek.“ — Kont Miklós 50 esztendő karatnai nemes ember: „twdom hogy Szentlelek es Kys Kaszon nem wgy byrta mynd eo hatara volna hanem orszagh szabaggya volt.“ — Apor Imre 50 esztendő felterjai főember: „twdom hogy *keoz eleo feloldwnk* volt.“ — Barabás János 100 esztendő csikkozmasi jobbágy: „En itt laktam Szent Jánoson⁷ es akkory Ideoteol fogwa mynd eddygh orszag szabaggyanak tudtam.“ — Öt karatnai jobbágy: „ez e peres reth mynd erdeyvel egyetemben *keoz* volt es *szabad* myndeneknek.“ — Tizenegy szentkatolnai lófő: „szabad volt es *keoz* volt az peres reth Kyzdy szeknek, myes tartottwk itt meneswnket.“ — Négy csikszentsimoni lófő: „twggywk hogy ez peres reth myndeneknek *szabad eleo feold* volt, mynd Kyzdyeknek Czykyaknak.“ — Három gelencei jobbágy: „mynd Kyzdy Czyky szabadon *elte* mynt fejedelem szamara valo feoldet.“ — Hatpolyáni nemes ember: „myndeneknek *keoz szabad eleo feoldeok* volt.“ — Kileneg zabolai jobbágy: „myndeneknek *szabad eleo feold* volt.“ — Hat bélafalvi jobbágy: „myndeltygh fejedelem szamara valo feold volt, szabad volt myndeneknek mynd erdeyit mynd *fywet elni*.“ — Nyolc oroszfalvi jobbágy: „*szabad eleo hell* volt.“ — 9 kantai, 13 szárazpataki, 38 altorjai jobbágy: „orszagh szabaggya vala... myndennek *szabad volt elni*.“ — Öt kiskászoni jobbágy: „myndennek *keoz volt elni*,... *keoze onseggel* mynd egy arant szabadon *eltek* a Kyzdyek.“

⁴ A tanúvallatás jegyzőkönyvének eredeti fogalmazványa megvan a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött Kézdivásárhely város levéltára II. eszmójában.

⁵ Sz. N. M., Kézdivásárhely város lt.-a, II. eszmó.

⁶ L. még: Az erdélyi kormánytanács 1584-i jelentése Báthori István lengyel királyhoz, mint erdélyi fejedelemhez Károlyi Istvánnal szomszédaiaval való határegyenletlenségi ügyében [SzékOkl. IV, 90–3].

⁷ Szent János 1583-ban már elpusztult település volt a *Kászón rétyje* szélén, Kézdi-polyán (ma: Kézdiszentkereszt) határán [Vö. SzékOkl. IV, 91].

A háromszéki okleveles adatokban előforduló, fentebb felsorolt *közélerdő*, *közélföld*, *szabadélföld* és *szabadélhely* köznévi összetételekből az tűnik ki, hogy az *élderdő*, *élföld* és *élőhely* köznévi Háromszéken és Alsóikban a XVI. század utolsó harmadában csak akkor jelentett közös és szabad erdőt, földet és helyet, amikor nem önmagában, hanem közös és szabad jellegét szabatosan megjelölő jelzős összetételben szerepelt;⁸ mert egyébként, megfelelő más köznévi összetételben vagy jelzős szerkezetben egyéni használatban lévő erdőre, földre és helyre is vonatkozhatott.⁹

Ha csupán a felsorolt háromszéki adatok és a belőlük levont következtetés alapján kísérelnők meg az *élderdő* köznévi erdélyi régiségbeli közös és szabad erdő jelentése eredetének megfejtését, akkor feltételezhetnők, hogy a XVII. század eleje óta ebben a jelentésben használt *élderdő* köznévi a XVI századbéli és azelőtti régiségben *közélerdő* és *szabadélderdő* volt az eredeti alakja, s hogy az *élderdő* köznévi 'közös és szabad erdő' jelentése jelentéstepadásal keletkezett.

Az *élderdő* köznévi azonban másképpen is kialakulhatott az egykori erdőközösség idejében a 'közös és szabad erdő' jelentése. Az Ecsed vára fentebb idézett urbáriumából ismert adatok arra mutatnak, hogy az *élderdő* köznévi jelentése a *tilalmaserdő* köznévi jelentésével szemben alakult ki és vele ellentétes értelemben élt. Minthogy az *élderdő* köznévi olyan erdő megjelölésére szolgált, amely erdőt egy vagy több falu lakói használni szoktak és használhattak, mert az erdő élését, használatát nem tiltotta el a falu (vagy a falut és erdeit esetleg birtokló személy); a *tilalmaserdő*vel ellentétes értelmű, tehát a közösen és szabadon használt erdőt jelölő *élderdő* köznévi önmagában állva, jelzős összetétel nélkül is kialakulhatott 'a falu (vagy több falu) lakóinak közösen és szabadon használt erdeje' jelentése. — Az *élderdő* köznévi jelentésének eredetére vonatkozó két fentebbi feltevés közül ez utóbbit tartom valószínűbbnek.

ÁRVAY JÓZSEF

A népnyelvkutatás és a nagyközönség. Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképanyagának gyűjtése közben többhelyütt megkérdezték különböző rendű és rangú emberek, miért gyűjtjük adatainkat. Márton Gyulával együtt

⁸ A cselekvést magát, tehát a 'használat'-ot jelölő *élő* igenév szintén csak *köz-élő* összetételben jelentett 'közös használat'-ot egy 1566. évi adatban: „Az sütőházat, az kaput és az kutat *köz előre* hatták egymás között“ [Debrecen város jegyzőkönyvéből. OklSz. *élő* címszó, 2. jel. a.]

A szerkesztő szükségesnek tartja megjegyezni, hogy Háromszékről ismeretes egyetlen olyan, de aránylag nagyon korai adat, amelyben az *élföld* magában használva is előfordul. Zalánnak 1581-ből való falu törvénye szerint ugyanis ekkor tíz, név szerint is felsorolt személyt választottak arra, hogy — *falu földét* „az ország végzése szerint eloszák, és az kit [az tíz] ember falu *élő földének* hagynak, ... valaki ah[hoz] n]yolna és elfoglalna abban, ... forinton mar[adjon] ...“ [Barabás Samu, Székely Oklevéltár. Bp. 1934. 318–9].

⁹ Eddig még nem akadtam nyomára annak, hogy az *élderdő* köznévi (önmagában állva) Háromszéken használatban lett volna; a fentebb felsorolt köznévi összetételek sem fordulnak elő 1580. és 1583. utáni háromszéki levéltári adatokban. Eddigi adataim szerint Háromszéken a XVII–XVIII. században *szabaderdő*, *közerdő* és *közönséges erdő* névvel jelölték a közös és szabad erdőt. — Az *élni* ige azonban háromszéki vonatkozású, erdőkkel kapcsolatos levéltári adatokban gyakran fordul elő, sőt még a mai népnyelvben is hallható 'az erdőt vágni, az erdőből fát hordani' jelentésben.